

Fried István

Németh László–Kazinczy Ferenc–Babits Mihály (Egy irodalomtörténeti vázlat utóélete)

„Legnagyobb alkotóink a »mély magyarságot« fejezik ki. De Kazinczyval megjelent a »híg magyarság«, mely elszakadva a magyarság mélyebb igényeitől, beszűkített látkörrel és finomkodva, a tetszetős külsőt, ha másolt is, a torz eredetiség fölé helyezve, csak meddő literárkodás árjának vágott medret.”

(Vajda Endre)¹

„A mi hibbantóink közt az első s legnagyobb kétségkívül Kazinczy Ferenc volt. Amilyen apró növés ő maga, akkora pusztulás maradt körülötte.”

(Németh László)²

„...kész Babitsot szellemi őseiben is üldözni az idők végtelenségéig.”

(Szenczei László)³

A *Kisebbségben* irodalomtörténeti vázlatáról mellette és ellene, gondolkodásmódját folytatva és bírálva oly sokat írtak, az 1930-as, 1940-es évek Németh Lászlóját oly mértékben fogadták el és vitatták⁴, hogy látszólag fölöslegesnek tetszhetne éppen annak az alap gondolatnak rekonstruálási kísérlete, amellyel a korszak megosztott irodalmi életébe bele szólt, további megosztottságokat előidézve. A Németh László-filológia, melynek megte remtése Grezsa Ferenc munkásságához fűződik⁵, nem volt képes visszazoritani az apoló giát és a teljes elutasítás egyként hangos megszólalásait; a hallgatásra kényszerített Németh László körül mindig bizonytalanság, ügyetlen mérlegelés, többnyire: magyarázat helyett magyarázkodás, további filológiai feltárás helyett a jól ismert terminológia ismét el getése, kipellengérezése volt található; s a Grezsa által feltárt befogadástörténetnek nem annyira értelmezését kísérhetjük figyelemmel, mint inkább kölcsönösen elfogult leírását;

1 Vajda Endre: *Mérték és értékrendszer* (Németh László *Kisebbségben* című könyvéről). Az Ország Útja 1939, 537. Vajda összegzi Németh fő téziseit, vitázik a szerzővel, mert fontosnak tartja a könyvet. A Kazinczy-kérdésről: „Szimbolikus volt a Széphalom elnevezés, és a magyarságért történt mindaz a roppant szellemi erőfeszítés és anyagi áldozatkészség, mely mégiscsak megteremtette a magyar irodalmi szellemet.” (538.) Az aláhúzás célzás arra, hogy Kazinczy alkotta meg a szellem szót.

2 Németh László: *Kisebbségben* (1939). Budapest 1942, I., 16.

3 Szenczei László: *Kisebbségben*. Németh László könyve. Erdélyi Helikon 1940, 49.

4 Alapos, részletező összefoglalás: Grezsa Ferenc: *Németh László háborús korszaka 1938–1944*. Budapest 1989.

5 Uő: *Németh László vásárhelyi korszaka*. Budapest 1979, uő: *Németh László Tanú-korszaka*. Budapest 1990. Vö. még az 5. sz. jegyzetben i. m. Grezsa feltáró munkáját folytatja Monostori Imre: *Németh László esszéírásának gondolati alaprétegei*. Budapest 2005, főleg 90–101.

továbbá: bőven akadt Németh Lászlót Németh Lászlóval, mint Babitsot Babitscsal érvelő gondolatfutam. Természetesen számon tartható és tartandó mindezeknél józanabb fejtegetés is (pozitív és negatív mérlegű), amely nem elégszik meg a megosztott magyar irodalmi gondolkodás csupán egyik „oldalának” szempontjaival, hanem Németh nem túlságosan szerencsés időpontban (1939-ben) először közzétett, a metaforisztikus fogalmazással alapvető félreértésnek kitett irodalomtörténeti fejtegetését igyekszik az életmű alakulástörténeti kereteibe illeszteni.⁶ Más kérdés, hogy – noha Kazinczyról szólva más kortársak pályaképe szintén fölvázolódik, így Berzsenyié, akinek alakja, pályája Némethnél némiképp ellenképe a Kazinczyénak⁷ – megfontolandó egyrészt az, reagál-e, s ha általában nem, miért nem, Németh László az akkor már tekintélyes szakirodalomra, a levelezésen és prózai munkákon túl mily mélyen (vagy szelektíve?) válogat a Kazinczy-levelezésben,⁸ melyben mindenre és sokszor mindennek ellenkezőjére lehet beszédes példát találni. Arról nem is szólva, hogy olyan irodalomtörténeti vázlat és olyan Kazinczy-pályakép, mint Horváth Jánosé⁹, olyan irodalomtörténeti elgondolás, mint Szerb Antalé, Halász Gáboré¹⁰, olyan irodalomszemléleti megnyilatkozás, mint Babits Mihály európai irodalomtörténetéé¹¹, mennyire kerültek szóba Németh *Kisebbségbenjében* – kifejtve vagy érintőlegesen Berzsenyi-kismonográfiájában, a *Magyarság és Európa* című könyvében. Az meg mindenképpen feltűnő (és természetes), hogy Németh korai Kazinczy-képe és a későbbi között jelentékeny eltérések lelhetők, és nem csupán azért, mivel előbb a fogság előtti, a *Kisebbségben* tanúsága szerint viszont utóbb inkább a fogság utáni Kazinczyról értekezett, ebben az esetben Kazinczy része, megindítója, oka egy olyan folyamatnak, mely a „mélyebb” (nem tudom, leírhatom-e: hitelesebb, legalábbis a magyar sorskérdések szempontjából fontosabb) magyar írók félreállítódásához vezetett. A kutatás nem(igen) hozta föl Szabó Dezsőnek megállapításait, miszerint Kazinczy, Berzsenyi és Kölcsey költészete „egészen Adyendrően forradalom volt a Gyöngyössy-féle magyaros iskolával szemben.” Majd alább: „A magyar szellem páratlan virágzása kora az 1790 (vagy talán az 1750) és az 1848. évek közt volt.”¹² A korszakból Kazinczy és Kölcsey (költészetének) kiemelése, fölemelése, Ady-előzményként beállítása nyilván nem pusztán hirtelen ötlet, amely névcserével módosít-

6 Vekardi László: *Németh László alkotásai és vallomásai tükrében*. Budapest 1970. Két fontos megállapítást emelek ki, mely maig irányt mutat az e dolgozat címében jelzett viszonyok kutatásakor. „Babits féltékenyen őrködött irodalmi vezérszerepére (...) fokozódó magányában szövetségest keresett, s talán tanítványt is, magához méltót, aki biztassa az öregedő botozgatót.” „1933 elején (...) a Nyugat még a Németh-oeszedelem ellen küzdött, olyan elszántan s engesztelhetetlenül, ahogyan csak egykor azonos elveket vallók harcolhatnak egymás ellen.” (69., 98.) Vö. még Poszler György: *Magyar glóbusz vagy európai magyarság? Vázlat Babits magyarságtudatának irodalomtörténetéhez*. (1999) In *Uő: Az eltévedt lovas nyomában*. Budapest 2008, 85. Uő: *Berzsenyi Dániel – hatszoros tükrökben* („népiek” és „urbánusok” – mítoszok és magyarázatok). Uo., 450–451.

7 Németh László: *Berzsenyi*. In *Uő: Az én katedrám*. Tanulmányok. Budapest 1969, 244–340.

8 Németh László: *Ember és szerep*. Kecskemét 1934, 108. Németh Kazinczy koráról könyvet akart írni, ez egyike megvalósulatlanul maradt terveinek. Viszont érdeklődése hamar Csokonai felé fordult.

9 Horváth János: *Kazinczy emlékezete*. Budapesti Szemle 1931, 647. sz., 166–190. Ezt akár olvashatta Németh, akár az ugyanebben az évben először könyv alakban megjelent *Fogságom naplóját*, melyet nem emleget Kazinczyról szólva, mint ahogy a 2387 napos börtönfogságnak sem látszik jelentőséget tulajdonítani.

10 Cs. Szabó László: *Műfaj és nemzedék*. Nyugat 1936, II., 1822, Gál István: *A magyar esszéíró nemzedék» bemutatkozik. Egy óra Szerb Antallal*. Új Szellem 1937, 8. sz., 10–11., Thurzó Gábor: *Szemben a korrall*. Napkelet 1938, I., 296–300. igazíthatnak el.

11 Babits Mihály: *Az európai irodalom története*. Budapest 1934–1935.

12 Szabó Dezső: *Az egész látóhatár*. Tanulmányok. Budapest (1937), III., 210., 218.

ható, hanem érv a kettészakadt magyar irodalom tézise ellen, az érv egyként irányul Berzeviczy Albert és Babits Mihály ellen, a magyar irodalmi folytonosságot hangsúlyozva, az irodalmi múltból olyan korszak tanulmányozását ajánlva, amelyben a modern gondolkodás viszonylag zavartalanul törhetett célja felé, szemben a Berzeviczy és Babits által az 1920-as évek vége felé kötendő (?) rossz kompromisszummal. (Más kérdés, hogy e kompromisszum nem köttetett meg, akadályként Ady értékelése körüli ellentétes álláspontok említhetők.) Ugyancsak érdemes volna a Berzsényi-könyv recepciójával akként foglalkozni, hogy a Némethnek (joggal) felrótt tárgyi tévedések a koncepció lényegét érintik-e vagy sem, a Gálos Rezső által¹³ felhozott „szubjektív ítéletek” (amelyek „jogosult”-ságát Gálos nagyvonalúan ismeri el) kapcsolatba hozhatók-e azzal a líraisággal, amellyel Németh előadását, illetőleg „történet szemléletét” jellemezte egy-egy vitapartnere. S továbbá, még mindig a Berzsényi-könyvről és Gálos bírálatáról szólva, pozitív-e, negatív-e a vélemény, kérdezve, a filológiai és a koncepcionális részek megfeleltethetőek-e egymásnak? Miközben Németh „az igazi műértő tekintetével vizsgálja” tárgyát, „Föltevései nem mindig állnak helyt”. Innen és más „szak”-recenziókból kitetszik, hogy Németh Berzsényi-könyve megjelentését okozott.¹⁴ Jóllehet az „esszéíró nemzedék”, de nem utolsósorban Babits „irodalomtörténeti” munkálkodása előkészíthette (volna) Németh „szubjektív ítéletei”-nek méltányosabb kezelését, a hivatalos, félhivatalos irodalomtörténettől eltérő (nem utolsósorban eltérő nyelvezetű) fejtegetésekkel nemigen tudott mit kezdeni a kutatás, részint azért, mert a nagyvívű, bár kirívó önkényességektől sem teljesen mentes koncepciót ismeretői többnyire egy akár merevnek nevezhető filológiai nézőpontból szemlélték, részint azonban azért, mert Németh nem könnyítette meg recenzensei dolgát, olykor meglehetősen nagyvonalúan sorakoztatta föl adatait, és a feltárt, közzétett „primer források”-at nem aknáztá ki eléggé, kiváltképpen akkor nem, ha koncepciójával nem volt összeegyeztethető. Egy recensens az egyoldalúnak minősített Kölcsey-képet tette szóvá („ízlésinkvizítor”), rámutatván arra, hogy a Kölcsey–Berzsényi-ügyben két sebesült a szereplő¹⁵, a későbbi kutatás két túlérzékeny lélek, két hipochonder ütközéséről szólt.¹⁶ S az még jóindulatú megjegyzésnek számíthat, miszerint „Inkább író, mint tudós műve.”¹⁷ Persze, itt a hagyományos „író-tudós” szétválasztásról van szó, amely éppen a kritika-értekezés szembeállításával vonható párhuzamba, és amely éppen az 1930-as esztendő magyar irodalmában bizonyult nagyon kevésbé produktívnak. Ismét az esszéíró nemzedék legjobbainak munkásságára hivatkozom. Az esszéírók ugyan mellőzték a körülményeskedést meg a lábjegyzeteket (Halász Gábor egyébként kritikai kiadást rendezett sajtó alá), viszont a személyes viszony az írás tárgyához formálódott, a nemzedéki vélemény megfogalmazódása, valamint a tudományköziség egy változata, amely az esszéik hajlékony, asszociatív nyelvével közvetítődött, nemigen volt összeegyeztethető a pozitívizmusból örökölt igényekkel, egy vélt tárgyiassággal. Németh Lászlónak egyik igen vitatható eljárása volt, hogy az általa bemutatott szerzőt nemcsak életrajzi jellegzetességeivel együtt hozta színre, hanem mintegy kissé elnagyolt arcképet vázolt róluk, testi vonásaikat (Kazinczy apró növése!), közvetlenül személyes tulajdonságaikat körvonalazta, egyrészt olyan módon, hogy az élet-

13 Gálos Rezső: *Németh László: Berzsényi. Irodalomtörténeti Közlemények* 1938, 408–410.

14 Gy. E.: *Németh László: Berzsényi. Irodalomtörténet* 1938, 128–129. Keményffy János: *Németh László: Berzsényi (...)* Budapesti Szemle 1938, 735. sz., 238–246.

15 Keményffy: i. m.

16 Szauder József: *A magyar romantika kezdeteiről* (Vázlat). In Uő: *A romantika útján. Tanulmányok*. Budapest 1961, 31.: „És amikor (Kölcsey) Csokonaiiba, de még inkább Berzsényibe vágott bele, önmaga kinjait oszlatta, önnön testébe hasított a bírálat tőrével.”

17 Keményffy: i. m.

rajzból, ritkábban a művekből vett epizódokat, adatokat olvassa vissza, másrészt írótipust kísérel meg körvonalazni, ez utóbbinál áll fönn a leginkább az elrajzolás veszélye (mikor is a némi egyoldalúsággal az alakulástörténet előre megtervezett módjának rendelődik alá az írói személyiség, vagy megfordítva). Már korai tanulmányaiban is elválaszthatatlanul keveredik össze a magánemberi, a közéleti és az írói jellemvonás; s ami feltűnő, hogy e három területről érkező karakterizálásból nem mindig tetszik ki, melyik mely területet érint. Például Kazinczyról: „*Finomkodó és finom. Akadémikoskodó és művész. Intrikus és hős. Szavain egy új csillogás lakkja; ízlése új, szelídebb nyereg a magyar vadócon.*”¹⁸ Hogy a passzus nemzetkaraktológiai zárása szerencsés-e, szóvá tehető, fontosabb, hogy előkészül Kazinczy törekvéseinek és a magyar lényeknek konfrontálódása. A tulajdonságok összesítésekor még messze nem dőlt el: érdem (finom, hős, új ízlés) és érdemtelenség (finomkodó, akadékoskodó, intrikus) hogyan aránylik egymáshoz, s ezek közül melyek „írói” tulajdonságok. Ellentétes elemekből szövődik össze egy írói „természetrájk”, ez elemek olvashatók úgy is, mint egy érdekes személyiség megannyi vonása, de nem zárható ki teljesen az sem, hogy egy kifejezetten írói elképzelés vagy írói működés körvonalazódik, bár többet tudhatunk meg az írás szerzőjéről, mint tárgyáról. A végkövetkeztetés azonban messzire mutat: „született irodalmi diktátor”. A következő tanulmányban¹⁹ ez úgy módosul, hogy: „*mélto volt arra a korai diktátorságra*”. Persze, az ezt kiegészítő megjegyzés némileg visszavonja ezt a kedvezőnek tűnő megállapítást, s a későbbi értekezés fényében elmarasztalással egyenértékű, a jelen dolgozatban azonban némi megengedő gesztus nem tagadható meg: „*Mint minden igazi diktátor, ő sem hagyott más választást az embereknek, minthogy őt tegyék meg Kazinczyvá.*” A rendkívül szellemes, az esszéírók tollához méltó kijelentés azonban nyitva hagyja a megítélést, annál is inkább, mert a tanulmány nem nélkülözi a paradoxonokat (Kazinczyról: „*nincsenek művei, de jeles szervező*”; még inkább: „*Kazinczy ereje, hogy lenézi, ami megvan, s túlbecsüli, ami nincs*”), s e paradoxonok ugyan kiválóan érzékeltetik egy „átmeneti”-nek tekintett kor többfelé ágazó lehetőségeit, azt nevezetesen, hogy nemcsak a Kazinczy kijelölte úton indulhatott el a magyar irodalom, de legalább olyan mértékben utal Németh László „készülődés”-ére, alapozó munkájára, körültekintésére a magyar irodalomban, amely körültekintést majd irodalomtörténeti (sőt: kultúratörténeti) elgondolás kidolgozása fogja követni. „*Kazinczy bebizonyította a nagybögőről, hogy fuvola is tud lenni.*” Németh írásmódja olvasóitól beleélést, megfejtő akciót követel, az efféle kitévelt vitatni, bírálni fölöttébb kockázatos, viszont lehet érvelésmentesen elfogadni vagy elutasítani, értékelni a metaforákat vagy értetlenül elfordulni. Egyelőre azonban mind a „tekintélyes ifjú”, mind a folyóirat-szervező részleges fölmentésben részesül Némethtől, bírál-nivalót bőven talál benne, egészében azonban méltatja szünni nem akaró fáradozását. Nem annyira művekről van szó, hanem az irodalomteremtés érdekében tett fáradozásokról, egy magatartásformáról, amelynek egyként akadnak rokonszenves és ellenszenves vonásai. „*Kazinczynak nagyszerű érzéke volt a félig társadalmi, félig szellemi hierarchiához s emberségére legyen mondvá, nem csak a császárnak adta meg a magáét.*” Ahhoz, hogy egy értelmező vitába szálljon Németh tételeivel, a metaforák, a képes beszéd feloldására volna szükség, egy metaforikus értelmezés olyan értelmezésére, amely óhatatlanul félreértésekhez, félreértelmességekhez vezethet, mint ezt a *Kisebbségben* kritikusanál is tapasztalhatjuk. Minthogy Németh kijelentései nem egyszer nem egy „levezetés”, egy kifejtés művelete során kapnak alakot, ennél fogva a szakkritika nemcsak alapvetően eltérő szókinccsel, terminológiával közelítette meg a megvitatandó problémát, hanem nem tud mit kezdeni a szépírói eszközökkel szemléletessé tett (szűkebben vett tudományos értelemben azonban

18 Németh László: *Egy régi magyar folyóirat*. In *Uő: Készülődés. A Tanú előtt*. Budapest 1941., II. 36., 40.

19 *A tekintélyes ifjú*. In *Uő: uo.*, 40–45, főleg 43.

homályosnak tűnő) metaforisztikával. Olykor igazolhatatlan kijelentések zavarták a világos fogalmazást igénylő kritikusokat, máskor az adattévesztésektől nem látták meg a koncepciót. A *Magyarság és Európában* Németh odaveti: „A cseheknek, lengyeleknek éppúgy megvan a Kazinczyjuk, mint nekünk.” A lengyeleknek nincs, a klasszicizmust jórészt letudták a XVIII. században, a cseheknel történt kísérlet a nyelvtudós-szlavista Jozef Dobrovský és Kazinczy összevetésére²⁰, a kutatás néhány fontos analógiára hívta föl a figyelmet, de alapvetően a szinte kizárólag latinul és németül író pap-szlavista Dobrovský, akinek irodalomtörténeti munkássága a szláv írásbeliség alakulástörténetét hangsúlyozza, inkább különbözik Kazinczytól; mint hasonló törekvések személyisége, kultúratörténeti funkciójuk mutat párhuzamokat. Jozef Jungmann fordítói mozgalma, a cseh prózafordítás terén szerzett múlthatatlan érdemet²¹, már közelebb visz Kazinczyhoz, de az ő fő műveként ötkötetes cseh–német szótárát lehet megnevezni, mellette cseh irodalomtörténetét, költészetét. Ugyanakkor az egy mondatba tömörített koncepció lényeges felismerést tartalmaz: céloz egy összehasonlító magyar–cseh–lengyel irodalom/kultúratörténetre, másutt a három középkori királyság történetének egymásra olvasását gondoltatja el. A továbbiakban ismét (ezúttal: Kazinczyék!²² ürügyén) megpendíti azt, ami a *Kisebbségben* egyik vezérmotívuma lesz: „Az elmúlt kultúrának sikerült is megoldaniuk a nyelvét; a nyelvét igen, a szívét már nem annyira. Kazinczyék erőfeszítése nem forgatta fel olyan mélyről a rejtett magyar természetet, mint a német idealizmus a németet.” Aztán nyíltabb beszédre kerít Németh sort: „van már művelődésünk, jó arra, hogy Európát elmondja nekünk, de alkalmatlan, hogy egy Európához beszélő eredeti magyarságot bontson ki. A nagy szakadás itt kezdődik: az irodalmi feltalaj és a kultúra mély erői közt. A felső úgy van rajta az alsón, hogy később csak egy-egy magányos lángész szörnyeteg mozdulata törhet föl.”²³ Innen nem nehéz következtetni arra, hogy a „mély” az értéke-sebb, elfedtségében, leszorítottságában is, a felső a kevésbé értékes, noha nem teljesen értéktelen. Berzsenyi és Csokonai kivételnek, ők valóban koruk legjelentősebb költői, akik különböző mértékben és más ügyekben messze nem mindenben értettek egyet Kazinczyval, bár Berzsenyit Kazinczy vitte a nyilvánosság elé, egymáshoz intézett episztoláik nem merőben udvariassági gesztusok, lényeges poétikai fejtegetések olvashatók bennük. Csokonai mesterének ismerte el Kazinczyt (Földi János mellett), Kazinczy olvasmányokat ajánlott neki; s Csokonai halála után fokozatosan szigorodott Kazinczy véleménye, amely legalább annyira szólt Csokonai kritikátlan, reflexiómentes híveinek, mint Csokonainak. Lényeges azonban, hogy lassan-lassan átértékelődik a Kazinczy-kor, Kazinczyék helye a modern magyar irodalom és nyelv történetében. Szétválasztódik (a XVIII. század végétől) a magyar irodalom két, egymástól különböző felfogással jellemezhető elképzelése, részint a magyarság és Európa viszonylatot tekintve, részint az „elnémult”-nak gondolt magyar kultúra nyelvét megoldandó. Kazinczyék nem feltétlenül akartak valami károsat, „a kortárs Magyarország és a kortárs Európa közt köveztek gondos utakat”. Utóbb feltevődik, hogy csak „másoltak”, de ebben a másolásban is rádöbbsent Németh ama sors akaratlan imbolygására, „mellyel magányuk összezárta őket”. S ha korábban Kazinczy „stílforradalmár”-nak bizonyult, s Németh szerint „Nem élt magyar író, aki a fogalmazást ennyire azonosította volna az alkotással”, akkor a *Magyarság és Európában*, e könyvébe beleolvasva érdekes fölfigyelni

20 Richard Pražák: *Dobrovský a Kazinczy* (K typologi českého a maďarského kulturně politického a literárního vývoje na přelomu 18. a 19. století). Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, řada literárněvědná, D 17–18., Brno 1971, 45–60.

21 Felix Vodička: *Počátky krásné prózy novočeské: příspěvek k literárním dejinám doby Jungmannovy*. Praha 1994.

22 Németh László: *Magyarság és Európa*. Budapest 1935, 72., 73.

23 Uo.

Babits jellemzésére: ti. „*Babits Mihályt az irodalom nyelvére mindig jobban érdekelte, mint a gondolati. (...) A költő csak kifejező.*”²⁴ Eszerint ő is „fogalmazó”, csak író. Talán nem túlinterpretálás, ha a Kazinczy(ék)ról és a Babitsról írottakat összelátom.

Elmondandó, hogy Kazinczy a magyar irodalom tévútjának kezdőpontja, Babits e sorban a kortársi végpont. Irodalomfelfogásuk egymásra olvasásakor a tartalmi szinttel szembeállított kifejezési szint túlértékelése a megrovandó, Kazinczy esetében azonban (mentséget ugyan nem, mégis) talál Németh dicsérnivalót, „nagy író”-nak nevezi levelezése, „memoár”-ja, általában prózája alapján²⁵, s e téren megegyezik nem pusztán a Kazinczy-kutatással, hanem a kortársi vélekedésekkel is. Ami azonban ezeket az érdeket elhomályosítja, „kirekesztő” magatartása, az, hogy „nem tűrte a gondolkodást”²⁶ (jó volna tudni, milyen forrás alapján állította ezt Németh), nála tehetségesebbnek minősülő írókat utasított ki a magyar irodalomból. (A tübingai pályáirat ezt nem erősíti meg.) Batsányi a „*linzi rothadásában inkább Kazinczy, mint az udvar száműzöttje*”.²⁷ Aligha szabad szó szerint érteni e mondatot, Kazinczy 2387 napos fogságából hazavergődve (Batsányi egy évet volt rab, öt esztendővel élt Kazinczy nélkül!), az otthoni gondoktól gyötörtöten semmiféle tényleges hatalommal nem rendelkezett. Egyik bécsi látogatása alkalmából fölvetve volna a kapcsolatot Batsányival, aki figyelmeztette: nem jó a társaságában mutatkozni. Kazinczy nem minden ok nélkül terjesztette Batsányi furcsa elkötelezettségét.²⁸ Kazinczy csak olyan értelemben nevezhető szellemi „nagy hatalomnak”, hogy munkálkodásával megtervezte a magyar irodalom és irodalmi nyelv jövőjét, ennek érdekében végezte alkotói, sajtó alá rendezői, szerkesztői, fordítói, kritikai, lelkesítői stb. munkáját, bőséggel akadtak hívei, ellenfelei is nem csekély számban, az 1820-as esztendőkhöz már inkább utóvédharcokra telt, miután az irodalmi nyelv szinkretista felfogását meghirdette. Batsányi, fogságát letöltve, nem tért vissza Magyarországra, Bécsben élt, és valamilyen módon részt vett Napóleon kiáltványának magyar fordításában, a francia csapatokkal együtt Párizsba menekült, majd Linzbe utasított. Kisfaludy Sándor híve volt, s az ő szava sokaknak számított. Nem árt e jól ismert adatokat feleleveníteni. S még annyit, hogy Kazinczy valóban számottevő tekintéllyel rendelkezett, de sosem volt vitathatatlan tekintély, legjelesebb tanítványai pártoltak el tőle, viszonya Kisfaludy Károllyal, majd a romantikus triásszal messze nem volt felhőtlen. „Filológiaiilag” így erősen megkérdőjelezhető Németh állítása, Kazinczy-jellemzése. Arról nem is szólva, hogy az *Aurora* az 1820-as esztendők közepétől kezdve a romantika szócsöve volt, Vörösmarty költészetének kínált teret, népszerűsítette, Kazinczy inkább más, kevésbé jelentékeny almanachot támogatott. Az *Aurora* nem őt folytatta, nem az ő szellemében működött, nem az ő „stílforradalmát” segítette diadalra. Az meg tárgyilag téves, hogy Berzsenyi „*nem is annyira Kölcsey, mint a Kazinczy-féle esztétika sebesültje*”.²⁹ Igaz, hogy a korai Kölcsey sokat tanult Kazinczytól, de ominózus kritikái már jelzik az ellépést Kazinczytól, amely aztán az ún. lasztóczi levelekben (1817) vált teljessé.

Ugyanakkor hiba volna az adatok tendenciózus csoportosítása és részben manipulálása tényénél leragadunk. Mint említettem, Némethet elsősorban az az irodalomtörténeti ív érdekli, amely Kazinczytól Babitsig felhúzható, a célpont legalább annyira Babits,

24 Uo., 73., 75., 103.

25 Uó: *Kisebbségben*, 16–17.

26 Uo., 18.

27 Uo., 17.

28 Szilágyi Márton: *Batsányi János mint konfidens? Adalék Batsányi fogsága utáni hivatalvállalásához.* Irodalomtörténet 2008, 102–110.

29 *Kisebbségben*, 18.

mint Kazinczy, s ebben (Németh tagadása ellenére) a személyes ütközések éppen úgy szerepet játszanak, mint az irodalom- és kultúrafelfogások összeegyeztethetlensége. Az előbbit elhanyagolnám, inkább az utóbbiról. S arra sem térnék ki, hogy Babitsnak nemcsak Némethtel volt „nemzedéki” vitája, hanem Halász Gáborral is, a hasonló korosztályhoz tartozó Márai előbb támadta, utóbb megbékélt vele. Németh tézise szerint Kazinczy és Babits között párhuzam vonható, a kortársak ezt pontosabban látták.³⁰ A Babits-portré árulkodó, hiszen olyan írástudó megjelenítésére kerül sor, akinek eszerint irodalom- és nemzetfelfogása a Némethével az ellenkező oldalon található. Érdeemes hosszabban idézni:

„Egy öregedő író látunk, aki mindennap elnézi a szellem rádiótornáját, s gémberedéstől megóvott készültséggel száll műről műre. Műveltsége, sajnos, sok tekintetben félrevezető is volt. Nem ehhez a helyhez és helyzethez készült; nem a maga és fajtája sorsában széttekintő ember gyűjtötte, inkább egy magántudós, aki mindent ismerni s egy poliglott, aki minden nyelvet beszélni akar. Ahogy verselésében is együtt volt minden forma, éppen csak az a sorsunkba írt kategorikus nem, amelyet egy Ady munkált és gyötört ki magának: műveltségében is volt valami szervesen filozofin egyetemes –, sok csillag és kevés gyökér.”³¹

Végigolvasva, behelyettesítve más (rokon) kifejezésekkel, akár Kazinczy-portrénak is megfelelné, a „gyökeres”-ebb Berzsényivel, Csokonaival szemben a felületesebb (vö. a korábban idézett alsó-felső ellentéttel) Kazinczy. A célzás Szabó Dezső pamfletjére, filozofia az irodalomban, aligha félreérthető, az Ady–Babits-szembesítés, noha nem ilyen intonációval, de efféle ideológikus tartalommal később is előkerül, a fenn-lenn bináris oppozíció a kétféle irodalom- és kultúraszemlélet közötti távolságra utal; két irodalmi sor vázolódik föl aztán a Németh-műben, az érvényesülő-„hígabb”, amely sekélyebb, valamint a maga és fajtája sorsában széttekintő írástudóké, a mélyebbeké. S ha a Kazinczy-portré látszólag megmaradt egy irodalom-kultúratörténeti felfogáson belül, Babitsról szólva, még időszerű irodalompolitikai kérdések voltak fölvethek, ha úgy tetszik, „hatalmi” harcnak lehetnek a kortársak a szem- és fültanúi. A Babits irányította Baumgarten-kuratórium és a Nyugat ellenében kellett szervezkedni, hogy a Németh képviselte „irány” elfoglalhassa pozícióját az irodalmi mezőn. Az erősen megkérdőjelezhető, hogy a *Nyugat* lett volna az egyetlen kánonképző, intézményes erő, a *Nyugattal* szemben a *Napkelet*, az Akadémia és a Kisfaludy Társaság, az 1930-as esztendőkből szerveződő folyóiratok (Budapesten és vidéken) szerencsésen tanúsították a magyar irodalom többközpontúságát. Az mindenképpen említendő, hogy Babits tekintélye nem kizárólag „irodalompolitikai” pozícióiból fakadt (nyilván onnan is), szellemi magatartása, szerkesztői, költői-fordítói munkássága egyként vonzott és taszított, de mindenképpen tiszteletet parancsolt. Németh maga is törekedett vezetői, irányítói, „organizátori” pozícióra, bekapcsolódása a *Nyugat* szerzői közé, konfliktusa, kimaradása egy olyan helyzetbe juttatta, amely lehetővé tette számára pályája újragondolását, irodalom- és műveltségésszé nyilvánulását. S ez semmiképpen nem egyezett a Babitséval, noha voltak közösnek mondható olvasmányélményeik (Proust). Németh maga von párhuzamot Kazinczy és Babits között: „Sokaltuk a Kazinczy körül támadt pusztaságot, de ha itt kisebb támadt: a magyar irodalom lett nagyobb s nem a könyvrület. A magyar szellem a Nyugaton kívül mozdult meg, s ami felé folyt belőle, gáncs volt és Judás-péncz.”³² Azt „mellékesen jegyzem meg, hogy Thurzó Gábor Némethben „Kazinczy-típusú literátor”-t vélt fölfedezni³³, Hamvas nem azt rója föl Némethnek, hogy hangja személyes,

30 Vö. a 3. sz. jegyzetben, i. m.

31 *Kisebbségben*, 78–79.

32 Uo., 79.

33 Thurzó Gábor: *A nagy pör után*. *Napkelet* 1939, 337–340.

hanem azt, hogy személyeskedő.³⁴ Babits nevezetes kritikájában³⁵ „diktátori ösztön”-t vet Németh szemére, melynek „mélyén különös kishitűség lappang”. Előbb: „Kizárólagos jogot formál ítéletre és igazságra.” A vita érdes hangja mögött azonban olyan előfeltételezések rejtőzhetnek, s ezt mintha erősítené, miszerint noha Némethnek Kazinczy és Babits ellen szegezett vádjait visszafordítják Némethre, hogy Németh – a sokféle különbözőzés ellenére – Kazinczy és Babits „irodalomteremtésének/szervezésének” helyére kívánna lépni; s miként Kazinczy és a *Nyugat* szerkesztői posztján Babits irodalomalapítói szerepben (is) föllép, Németh a maga irodalomeszményének valóra váltásával korszakváltóként szeretne jelen lenni a kortárs magyar irodalomban. Az a „modell”, amelyet Németh Kazinczy, illetőleg Babits tevékenysége nyomán megkonstruál, olyan ellenpélda, amellyel szemben a maga képzelte/építette/tervezte modelljét akarja állítani. S ha elvetni látszik Kazinczy és/vagy Babits módszerét, megkockáztatható, hogy alaposan megszemlélve az életműveket – ismétlem – szelektíve olvasva – végeredményében – hasonlóképpen szervezné meg a maga modelljét (például egy folyóiratot használva nézeti nyelvváltásának). S ha a meszsi távolból visszatekintve ez a feltételezés több mint kétségesnek, több mint vitathatónak tűnhet is, a kortársak között voltak olyanok, akik Némethet hasonlóképpen aposztrofálták, mint Kazinczyt és Babitsot.³⁶ Tagadhatatlan, hogy Babits és Németh irodalomtörténeti álláspontja semmiképpen nem összeegyeztethető, a Kazinczy-kérdésben különösen eltér a véleményük. Kazinczy és Babits együtt-emlegetésére, összegondolására – mint ismeretes –, Babits számos okot adott. Amikor Németh védi a *Kisebbségben* című írásában kifejtett nézetét³⁷, Kazinczyról szólva ismét tárgyi tévedésekbe botlunk (sosem volt például tehetős birtokos), az elismerés ellenében újra fogalmazza ellenérzését. S olyan Bessenyei-Kazinczy-szakadást feltételez, amelyet a kortársi s az utókorbeli irodalomtörténet nem igazol. „Kazinczy egész elsőrangú író volt. Öregkori útleírásainál s a *Pályám emlékezeténél* az egész tizenkilencedik század folyamán nem írtak ápoltabb, műveltebb prózát. Levelei, versei vonzó reneszánsz arcélt csillogtatnak; kultúra-teremtő kísérlete azonban az alaposság minden hangoztatása ellenére is meddőbb a Bessenyeiénél.” (Hadd jegyezzem meg, hogy Bessenyei fontos művei közül jó néhány sokáig kéziratban maradt, megjelent műveit viszonylag kevesen olvassák, s Kazinczy Bessenyei egy német nyelvű elbeszélésének fordításával kezdte irodalmi pályáját.) Horváth János egyetemi előadásaiban a Bessenyei-Kazinczy-féle irodalmiságot emlegette, kettejük közt fokozati különbséget megállapítva. Bessenyeinek a profán filozófus, Kazinczynek a szépíró neológus az ideálja.³⁸ Ami azonban még inkább eltöprengtet, miért ragadja el a röpiratírói hév Némethet: „A világirodalom legvonzóbb vámpírja, de a kortársai számára mégiscsak az ő Széphalma volt a második Vérmező.”³⁹ Az a megállapítás, miszerint a nagy szerzők közül csak Kölcseyre volt hatással, szintén megkérdőjelezhető. Ám hagyjuk a részleteket! A kötet, amelyben az az írás megjelent, amelyből idéztem, Babits halála után két esztendővel látott napvilágot, a Babits-emlékkönyvben Németh László megírta kien-gesztelődésre valló írását.⁴⁰ Ennek ellenére közzétette a *Kisebbségben* a Kazinczyt jellemző

34 Hamvas Béla: *Hig-magyar, jött-magyar és mély-magyar*. Katolikus Szemle 1939, 612. Nem ezt szokta idézni a szakirodalom, hanem azt, hogy „az értékes emberek egy idő óta kisebbségben vannak”.

35 Babits Mihály: *Pajzssal és dárdával*. Nyugat 1939, II., 65–72., 173–179. Főleg 175., 65.

36 Nemcsak Babits, aki műfajilag a pamflet és a tanulmány közé helyezi Németh írását, hanem Szekfű Gyula is, aki szinte vádiratot írt: *Még egyszer az asszimilációról*. Nyugat 1939, II., 1–3., főleg 2–3.

37 Németh László: *A minőség forradalma*. Budapest 1943, V, 181.

38 Horváth János: *A magyar irodalom fejlődéstörténete*. Budapest 1980. 207–208., 210.

39 A 37. sz. jegyzetben, i. m.

40 Uő: *Két nemzedék*. Tanulmányok. Budapest 1970, 747–748. „Tanítványja és túlzó rajongója sohasem voltam, de nagy értékeivel mindig együtt haladtam, ahogy csillagok vonzása alól sem vonhatja ki magát, aki maga

passzusoknál jóval erőteljesebben fogalmazott tételét, s a magam részéről feltételezem, hogy a Vérmezőt akár a *Nyugattal*, Kazinczyt meg Babitscsal lehetne helyettesíteni. Az irodalomtörténeti visszatekintés és rekonstrukció a jelenben elfoglalt hely erősítésére, igazolására, a jövő irodalmi, sőt, nemzetpolitikai programjának megtervezésére szolgált. A *Kisebbségben* viharos fogadtatása jelezte, hogy Németh Lászlónak nem sikerült nézeteit szélesebb körökben elfogadtatni, ott kaphat pozitív visszhangot, ahol eddig is elfogadták. Az általa képviselt irány, eszmeiség nem tudja kiszorítani azt, amit Babits és hívei képviselnek.

Hogy Babitsnak és a *Nyugat*nak mekkora a vonzereje, maga is tapasztalta. Erről még polémiái során sem feledkezett meg, szükségesnek tartotta, hogy elszakadását indokolja, méghozzá olyanképpen, hogy egykori helyzetét a jelenlegivel össze lehetesen vetni. Berzsényi-könyve zárólapjain szinte meglepő módon veti föl, mi fordította a választott költőhöz, de legalább olyan súllyal merül föl, mi elől menekült. Kazinczy és Berzsényi ebben a határkijelölésben irodalom- és nemzetszemlélet, (írói) és irodalompolitikai magyarázatává: „Mint irodalmár és író, Kazinczy s Berzsényi közt lengtem. Az előbbtől az utóbbi álláspontja felé. Ifjan tulajdonképp a literátorszellem ellen lettem literátor.”⁴¹ Nem tudhatjuk, hogy Németh kezébe került-e Babits színműve Kazinczyról, melynek *A literátor* a címe, s mely a nemrég kiadott levelezés (és az egyes levelezéskötetek elé készült, Váczy János által írt előszavak) nyomán fogalmazódott meg.⁴² A Berzsényi-könyvben mind a literátor, mind a literátorszellem nem feltétlenül pozitív, nagyjábanegészében olyan szerző nevezhető meg illetéknéppen, akinek tevékenykedése a szűkebb értelemben vett irodalmon belül marad. Ilyennek minősült Kazinczy, de Babits is. Az elszakadás Németh esetében nem (konkrétan) Kazinczytól történik. Sándor Iván egy megjegyzésében olvasom: „Miért olvas annyit Németh László? Ugyanazért, amiért – ahogy ő látja – a kezdetben lenyűgöző nagyság, később majd ellenfélle minősített Babits.”⁴³ Ezt egy későbbi kijelentéssel lehet kiteljesíteni. Kazinczy irodalmi diktátorsága az irodalmi hatalom koncentrációjában érhető tetten. Németh a Baumgarten-díj kurátori szerepét vállaló Babitsban hasonló törekvést észlelt: „Akárki kapja meg a Baumgarten-kurátorságot, nagy hatalom a kezében, de Babitsék maguk is segítettek ezt a hatalomképződést, mégpedig elég erőlesen.”⁴⁴ Annyit lehetne ehhez hozzáfűzni, hogy mind az Akadémia, mind a Kisfaludy Társaság többféle pályadíjat osztott ki évenként, az Akadémia nemcsak a tudományos, hanem a szépirodalmi teljesítményeket is díjazta. E díjak kiosztásakor korántsem keletkeztek oly elkeseredett viták, az akadémiai díjakat kiosztó bizottságokat nem érte oly vád, gyanúsítás, támadás, mint Babitsot. Nyilván azért, mert a Baumgarten-díj több elismerést jelentett díjazottjainak, mint a konzervatív-hivatalos díjazás. De azért is, mert elvileg nem voltak kizárva a legmodernebb irányzatok képviselői sem, a *Nyugat* még akkor is őrizte a tekintélyét, hogy több olyan nemzedéki próbálkozás is akadt, amely a fiatalok számára önálló orgánumot

is csillagként kering.” Egy viszonylag kései s visszafogott nyilatkozatból az önfelszabadítás akarása olvasható ki: „Nem valami személyes ellentét volt az, hanem éppen az ugrás, amire nekem szükségem volt, és amit én a Tanúban tehettem meg.” In: „A szellem rendező nyugtalanság.” *Beszélgetések Németh Lászlóval*. Összeáll., előszó Monostori Imre. Budapest 1992, 146. (Tóbiás Áron interjúja 1963-ból.)

41 Németh László: *Berzsényi*. In Uő: *Az én katedrám*. Tanulmányok. Budapest 1969, 340.

42 Fried István: *A literátor. Babits Mihály és Kazinczy Ferenc*. In Uő: *„Aki napjait a szépek szentelé.” Fejezetek Kazinczy Ferenc pályaképéből és utókora emlékezetéből*. Sátoraljaújhely–Szeged 2009, 85–94.

43 Sándor Iván: *Németh László üdvtana*. Budapest 1981, 21.

44 Németh László: a 8. sz. jegyzetben, i. m. 152.

kívánt volna létrehozni (Szabó Lőrinc rövid életű *Pandorájától* kezdve). Németh többféle figyelt, többen kísérték végig elhatározásának érlelődését, távozik a *Nyugat* köréből, 1930-as tettét Monostori Imre úgy tette tanulmánycímé, hogy benne az önfelszabadítás gesztusai érződnek: „szabadulás a Baumgarten-díjtól”.⁴⁵ Akadt olyan kutató, aki a lényegi kérdéseket tekintve érzékelte Babits és Németh rokonítható szellemiségét: „Magyar irodalom (1913) című áttekintésében Babits a nemzeti jelleg és az európai korszerűség kettős követelményét hangoztatta, s majdnem szó szerint ugyanúgy a remek célkitűzés és töredékes kidolgozás ellentmondásával minősítette íróink vállalkozásait, mint Németh Móricz írói teljesítményét.”⁴⁶ Hadd jegyezzem meg, hogy Babitsnak egy világháború és Trianon előtti, Némethnek meg egy korai Móricz-tanulmánya emlegettetik, talán nem kell túlságosan sok idézetet hoznom, hogy Németh később másképpen nyilatkozott Móriczról, másképpen értékelte, mint az 1920-as években. Utóbb fölvetődhetett, hogy Babits olyanért bírálta Némethet, amit korábban maga is vallott. Bármint vélekedjünk is, Németh feltehetőleg jól ismerte a Babits-életmű alakulástörténetét, így nemzetkarakterológiára vonatkozó nézeteinek változásait. A *Magyar irodalom* című áttekintést Babits nem tagadta meg, oka sem volt megtagadni. S bár eltért a hivatalos irodalomszemlélet 1910-es évekbeli képviselőinek nézeteitől, az idézett megállapításhoz képest az 1930-as esztendők Babitsa differenciáltabb gondolatokat vetett a papírra, európai irodalomtörténetéhez írt bevezetői, a *Mi a magyar* kötetben publikált tanulmánya nemcsak folytatása az 1913-as értekezésnek, hanem mind a nemzeti jellegnek, mind az európai korszerűségnek az 1930-as esztendőkhöz történő alkalmazása, állásfoglalás az írástudók árulása ügyében kiobbant vitában (s itt lényegtelen, hogy túlbecsülte-e Julien Benda jelentőségét vagy sem), továbbá 1913 után alapvetően változott álláspontja Ady Endre költészetének és korszerűségének megítélése problémakörében, ez nem elhanyagolható tényező, és az 1930-as esztendők közepétől nem csak József Attila érzékelte az „ordas eszmék” behatolását a magyar társadalomba. A kutatás joggal mutatott rá arra, milyen hatással volt Némethre Kodály Zoltán munkássága, a Kazinczy-féle „irodalomalapítás” zenei párhuzamai mélyen elgondolkodtatták. Grezsa Ferenc elemezte⁴⁷ a „kisebbségben”-metafora „jelentésváltozatai”-t, figyelmeztetvén arra, hogy Németh szemléletében is kitapintható a módosulása. Grezsa emeli ki, hogy Kodálynál egy „magyarabb magyarság” áll szemben egy „múló, felületi magyarság”-gal: „Egész kultúránk két, egymással alig összefüggő, külön világra szakad. Egyfelől az idegenből kölcsönzött, fordított, onnan gyarapodó magaskultúra, másfelől a hagyományban gyökerező népkultúra.” Azon töprengők, hogy zenei, zenetörténeti „érvényű” kijelentéseket mennyire lehet (vagy szabad?) az irodalomra, irodalomtörténetre alkalmazni. S most nem arra gondolnék, hogy mindkét művészetnek, mindkét szaktudománynak megvan a maga nyelv- és jelrendszere, noha az összművészeti alkotás, a programzene, nem egy kettős tehetségű alkotó megcélzott olyan művészetköziséget, amely segített (volna) közelíteni egymáshoz terminológiát, műfajt stb. Nem csak a magyar irodalom történetében fontos tényező a különféle korokban erőre kapó, majd némileg a háttérbe szoruló „fordítói mozgalom”. Kazinczy programszerűsége a leglátványosabbak közé tartozott, de Szabó Lőrinc és Illyés Gyula életművének nemcsak szerves részét alkotják fordításaik, hanem az „idegenből kölcsönzött, fordított”, áthasított irányok, verstípusok, megszólalási módok tevékeny szerephez jutottak a „saját”

45 Monostori Imre: *Minőség, magyarság, értelmiség. Tizenkét fejezet Németh Lászlóról*. Budapest 1994, 11–14.

46 Szegedy-Maszák Mihály: *Az esszéista Németh László értékrendjéről*. In: *A mindentudás igézete. Tanulmányok Németh Lászlóról*. Budapest 1985 (JAK-füzetek 17.), 10.

47 Grezsa Ferenc: *A Kisebbségben-metafora jelentésváltozatai* (1990). In Uő: *„A mintaélet forradalma.” Írások Németh Lászlóról*. Szeged 1998, 72.

hang föllelésében. (Arany János Byron- és Shakespeare-fordításait, Kosztolányi világlírai kalandozásait csak épp említem, de hivatkozhatnék Németh László prózapoétikájára is, amely az egészen közeli múlt és a kortársi európai irodalmakból nem keveset merített.)

A fenti gondolatfutamat azzal a feltételezéssel kerekíthetem ki, miszerint Babits Németh Lászlónak a *Tanú*-korszakban és a *Kisebbségben* kötetben közreadott írásaiban olyan nyomokat vélt fölfedezni, melyek az ő korai, 1913-as értekezésében is kitapinthatók, voltak, viszont Németh László mintha ez utóbbi folytatását, módosítva alkalmazását, egy lényegesen határozottabb kontúrral rendelkező kifejtését vállalta volna, Babitsban nemcsak a kivételes olvasottságú alkotót, hanem a nemzeti jelleg és korszerű európaiság követelményének igénylőjét tisztelte volna. S noha elszórtan, töredékesen mindkét szerző megnyilatkozásaiban föllelhetők az egykori szövetség (vagy szövetkezés) emlékei, ilyen átláthatóan egyikük sem tudatosította (sem önmagának, sem a korszak irodalmi életének), hogy egy időben nem volt teljesen elképzelhetetlen e szövetkezés fenntartása. A gyakorlat azonban szertefoszlatott mindenféle, bármelyik részről esetleg fölmerült igényt. A Babits-emlékkönyvben⁴⁸ publikált Németh László-írás többrétegűsége azonban mintha feltételezésem igazolhatósága mellett volna érvként használható. Ugyanis a hajdani közösről, a hajdani közösség megszakadásáról egyként kiolvasható a korábban idézett megjegyzés. Hozzátenném, Németh tisztelgése nem pusztán a hősiességgel viselt testi szenvedést követő halálnak, a *Nyugat* megszűnésének, egy akár korszakhatárt is jelölhető időpontnak szól. A hatás és önállóságra törekvés, az egyszerre közös és az elkülönült ott vibrál Németh szép szavaiban. Az alkalom nem ad rá lehetőséget, hogy részletezve megtudhassuk, melyek voltak azok a „nagy értékek”, költőiek-e, az értekező prózába-esszéibe sorolhatók-e, melyekkel Németh „mindig” (valóban mindig?) együttthaladt. S a hasonlat csak fokozza a találgatások lehetőségeit, Babits is, Németh is, csillagként, egy és ugyanazon égbolton keringett-e? Amikor Németh Lászlónak módja nyílt, az életmű-sorozaton belül, összegyűjtie magyar és világirodalmi tárgyú tanulmányait, újabbakkal nem egészíthette ki a Babitsról írottakat, azok (irodalom)történeti dokumentumként, egy „magán” irodalomtörténeti sorként funkcionáltak, s így Németh „fejlődésrajzá”-ban legalább olyan szerephez jutottak, mint a Babits-befogadás historikumában. Persze, a Németh-életmű teljes kiadása a jól ismert okok miatt váratott magára, így a Németh–Babits-viszonyra az első megjelenésekhez nem hozzáférő olvasó igen csonkult képet kaphatott. Egyébként Babits néhány versét, értekező prózájának jó néhány részletét sem engedte kiadni a hivatalosság.

Maga Németh másutt inkább szövetségnek, mint barátságnak minősíti Babitshoz fűződött viszonyát; hogy ebbe belefér-e a közös szilveszterezés 1930-ban, amelyet fénykép örökített meg⁴⁹, nem válaszolható meg egyértelmű igennel vagy nemmel. Valószínűleg e „szövetség” természetéről mind Babitsnak, mind Némethnek eltérőek voltak az illúziói, amelyek az idő előrehaladtával tarthatatlanná váltak. Annyi állítható csak, hogy e viszony történetét mindenekelőtt Németh interpretálásából tudhatjuk, az ő önéletrajzi műve rekonstruálja a néhány éves rövid időszakban történeteket. Itt jegyzem meg, hogy Németh akár „önéletrajzi” szerzőnek is minősíthető, aki nemcsak az *Ember és szerepben* adott számot a vele megesett dolgokról; Gyáni Gábor invenciózus tanulmányában különösnek mondja, hogy egy harminchárom éves szerző „önéletrajtot” ír⁵⁰, ám ha más jellegű is, Márai Sándor 1934-ben jelentette meg az *Egy polgár vallomásai* első kötetét, amelynek

48 Németh László tanulmányai Babitsról: a 10. sz. jegyzetben i. m., 74–93., 465–468. Elmaradt kézfo-gás: 747–748.

49 Vekerdi: a 6. sz. jegyzetben, i. m. 69.

50 Gyáni Gábor: *Miről vallanak Németh László önéletírásai?* In: *Uő: Az elveszített múlt. A tapasztalat mint emlékezet és történelem.* Budapest 2010, 134–150.

leplezetlen „őszintesége” (például minden szereplő saját, eredeti nevén szerepel, s az el nem hallgatott részletek egyike okozta, hogy Márait a személyiségi jogok megsértéséért perbe fogták) vetekedik Németh „hitelesség”-re törekvésével. Még annyi közöset is megállapíthatunk, hogy mindkét „önéletrajz” részint önterápiás vonásokkal rendelkezik, Németh éppen Babitshoz fűződő viszonyának alakulását helyezi be a magyar irodalom időszerű, hatalomszerző, hatalommegtartó, (ön)kanonizáló törekvései közé, Márai viszont személyiségének alaprétegeit tárja föl, hogy műve második kötetében íróvá lételének eseménytörténetét írja meg. Az egybevetést árnyalhatja, hogy Márai a *Nyugat* 1934. január elseji számában már publikált egy részletet (a megírást így 1933 második felére hozhatjuk előre, Márai ekkor harminchárom éves volt!). Anélkül, hogy messzebb menő következtetést kívánnék levonni, említsem, hogy az 1930-as esztendőök végére Babitstól is megjelent egy kifejezetten önéletrajzi kötet⁵¹, ám a kortárs kritika több Babits-műben vélt önéletrajzi elemeket fölfedezni (mint – közismert – Halász Gábor az európai irodalomtörténetben), ha, s ez Némethre és Máraira szintén visszavonatkozatható, az önéletrajzot egy szellemi pályaképpel azonosítjuk. Ilyen értelemben bizonyára Kazinczy Ferenc volna az első ebben a sorban, esetleg Németh elismerő szavai Kazinczy „memoár”-járól nem csak az ápoltsiszolt prózának szólnak. Babitsnak egyébként önéletrajzai több kötetben olvashatók.⁵²

Mégis, adódik a különbség, a különbözőzés akarása, Németh „önéletrajziséga” a kialakult írói-hatalmi rendet elfogadni nem képes, a maga tervei végrehajtásán munkálkodó gondolkodó elszántságából fakad. Ide vezethető talán vissza, hogy a Németh-tanulmányok tele vannak önhivatkozással, Németh nemegyszer utólag (is) értelmezi többnyire vitákat generáló írásait, az önidézetek nem pusztán egy belsőleg szervezett gondolati rendszer vázlatát alkotják, hanem újra meg újra tudatosítani kívánnak kétségesnek tűnő megállapításokat, az új tanulmány összefüggései közé helyezett korábbi téziseket, elgondolásokat igyekeznek, ha lehetséges, még hitelesebbé tenni. Olyan tanulmánysor épül ki az első ízben az 1920-as esztendőök végétől az 1930-as esztendőök végéig, amely a *Nyugat* ellenében épít ki egy kritikai irodalom- és gondolkodástörténeti rendet, amely elsősorban az irodalomtörténetre és kritikára nyit, ideértve a történetírást, de ebben az irodalomtörténetben megkísérli a szépirodalmi és kritikai művekkel, polémikus szövegekkel gyarapodó Németh-mű méltó elhelyezését, a *Nyugattal* szemben alternatíva megteremtését. Kazinczy még széphalmi visszaszorítottságában is közéleti embernek számított, levelezése, megyei munkálkodása révén országos ügyekben volt érintett, „nyelvújítása” sem volt irodalmi (nyelvi) belügy, Babits a *Nyugat* szerkesztőjeként, kurátorként valódi irodalmi hatalommal rendelkezett. A *Tanú* segítségével majd a *Válaszban* történő közreműködésével erre törekedett Németh László is, a maga terveit, az általa képviselt irodalom- és nemzetpolitikai irányt keresztülviendő. A Magyar Rádióban rövid időre funkcióhoz jutott, a magyarságtudomány feladatait, lehetőségeit körvonalazta, az *Ember és szerep* a debreceniek hívását ekképpen kommentálta: „Akik a lerándulást nyélbe ütötték, jórészt irodalomtanárok voltak s tudták, hogy minden nemzedékhez tartozik egy nemzedék-szervező valami, Kazinczy vagy Osvát-féle s Debrecenből engem néztek Osvátnak.”⁵³ Ami természetesen nem volt teljesen Németh ellenére, s amit maga éppen a *Nyugattal* szemben képzelt el, még akkor is, ha az ősképz Kazinczyhoz irányít vissza.

51 Babits Mihály: *Keresztül kasul életemen*. Budapest 1939, Uó: *Önéletrajzok és interjúk*. Vál., jegyz. Gál István, Téglás János. Budapest 1980, Uó: *Curriculum vitae*. Vál., szerk., jegyz. Téglás János. Budapest 1991.

52 A 8. sz. jegyzetben, i. m. 145.

53 Sótér István: *Németh László tanulmányai*. Magyar Csillag 1942, II., 344–350.

Bonyolult, egymásba fonódó nézetek alakulástörténetével lehet leírni azt a hármas viszonyt, amely a Kazinczy-értékelés ürügyén differenciálódott, majd onnan elmozdulva az 1930-as esztendőök hatalmi-irodalom-szemléleti vitáiba torkollott. Kazinczy idejében levelezése jelentette azt az intézményi háttérrel, amellyel tekintélyét, pozícióit őrizni vélte, az alakuló akadémiai munkálatokban részt vett, de igyekezete a titkári hely megszerzésére kudarcosnak bizonyult. Babits életútja a vidéki és főváros környéki tanárságtól, az első világháború alatt szenvedett üldöztetéstől az 1919-es esztendő egyetemi tanárságáig ívelt, mindezért joggal tartott a megtorlástól, ennek ellenére elutasította a hivatalosság próbálkozásait bekerítésére, nem vállalta a részvételt a *Napkelet*-ben. Osvát halála után előbb osztozott Móricz Zsigmonddal a *Nyugat* szerkesztésében, majd látszatra egyedül, de munkatársai segítségét elfogadva (Gellért Oszkár képviselte a folytonosságot, majd Illyés Gyula kapcsolódott be) lett főszerkesztő, a Baumgarten-alapítvány kuratóriumával pedig a hivatalossággal szemben szerzett tekintélyt. Németh útja a *Nyugattól* a *Tanúig* vezetett, jöszemű kritikusként, nagy tudású és sokoldalú értekezőként körvonalazott egy olyan feladattervet, amelynek megvalósításához szépszámú munkatársi gárda lett volna szükséges. Ám az 1930-as esztendőökre már nem pusztán a *Nyugat* ellenpólusa lett, utóbb a „népi”-nek mondott irányzat egyik ideológusa (akinek táborán belül is akadt vitája!), aki megszerezte azt a tekintélyt, amelynek révén (például) Babits egyenrangú vitapartnere lehetett. Aligha tagadható, hogy Németh irodalomtörténeti értekezései rendelkeztek a „szakmaiság” alapkövetelményeivel, annak ellenére, hogy filológiai tévesztések olykor valóban felrőhatók. Abban sem lehet kételkedni, hogy a *Kisebbségben* meg *A minőség forradalma* egyes tanulmányainak fontos előzményeire lelhetünk a *Készülődés* értekező prózájában, ugyanakkor korántsem mondható egészen egyenes vonalúnak az a „fejlődési ív”, amely aztán a két sokat bírált, elismert, elvetélt és magasztalt kötetben ért célba. Annyi azonban elmondható, hogy a tárgyunk szempontjából lényeges Kazinczy-kérdésben előbb óvatosabban, utóbb talán túlzott határozottsággal megfogalmazott álláspontja nem lett mássá, a nyelvújításnak nevezett mozgalomról, a fordítói, irodalmi nyelvi törekvéseiben elmarasztalt Kazinczyról vagy megtartotta véleményét, vagy nem volt módja finomítani (nem lelt rá lehetőséget, hogy módja lett volna finomítani). S itt azt kellene szem előtt tartani, hogy a Kazinczy-(torz) kép segítségével megalapozódik egy irodalmi, irodalomtörténeti, ha úgy tetszik, nemzetpolitikai felfogás, amely markánsan eltér a „hivatalosság” nézeteitől, de legalább olyan mértékben a *Nyugatban*, az 1930-as esztendőökben közölt tanulmányokétól, s a *Szép Szóban* csoportosuló együttesétől is. Ez részben a hatalmi helyzetbe jutást segíthette, itt nem politikai, hanem irodalmi-irodalompolitikai hatalomról van szó, amely a többi, már hatalomban lévő, vagy szintén hatalmi pozícióra törekvő csoportétól eltér, azzal legalább azonos hatóerejű, mindenképpen az eddigiekhez képest alternatív lehetőségeket körvonalaz, igyekszik elfogadtatni. Németh számára e törekvéseiben a legfőbb akadályt és vitapartneret részben Babits Mihály, részben Szekfű Gyula jelentette, velük folytatta legélesebb polémiáit. A Kazinczy-utód Babits ellen és a Kazinczy-ellenesség gondolt másik Magyarország képviselőjében Németh vitái az irodalmi (s talán nem csak irodalmi) élet újabb szakadását idézték elő. A Babits–Németh-„szövetség” rövid életűnek bizonyult, szükségszerűen bomlott szét annak ellenére, hogy jó néhány kérdésben akár közös álláspontra juthattak volna.

A Babits-émlékkönyv elhozta az engesztelődés pillanatát, s a magyar irodalom megosztottságán túllépve az Illyés Gyula szerkesztette *Magyar Csillag* úgy vitte tovább a babitsi örökséget, hogy a vészteljes történelmi időkben megteremtette (nem a magyar irodalom egységét, hanem) az írói táborok kölcsönös elismerésre alapított – időleges – békéjét. Ebben a folyóiratban az a Sőtér István méltatta Németh László teljesítmé-

nyét⁵⁴, akihez Babits európaisága, személyisége is közel állt, s aki poétikus Jókai-könyvében egy átértelmezett és újraértett romantikának szolgáltató igazságot. Az 1945 után fokozatosan berendezkedő, s a szellemi és politikai hatalom megragadására törő új rend egyként zárta ki a babitsi és a Németh László-„modell”-t az irodalomtörténekek lehetséges köréből, a Babits szellemében szerkesztett *Ujholdnak* és a *Válasznak* ugyanaz lett a sorsa. Babits is, Németh is a vádlottak padjára került, Babitsot erősen szelektíve adták ki, Némethet fordítói gályapadra ültették. Az irodalomtörténetben is lezajlott „olvadás”, a korszerűbb módszerek, elméleti megfontolások lassú, korántsem küzdelemmentes felbukkanása eredményezték, hogy megindulhatott a XX. század két jellegadó író-személyiségének értékelése, kutatása, a kritikai kiadások megindítása. Ezzel párhuzamosan támadtak föl a régi reflexek, a kizárólagosságok, amelyek a XX. század utolsó harmadának, a XXI. századnak irodalmi, irodalompolitikai, nemzetpolitikai problémáit és vitáit a vagy-vagy, a másikat kizáró stratégiája szerint kísérelték meg diszkreditálni. A színvonalasabb és filológiaiilag megalapozott kutatás azonban – nem hallgatva el a magyar modernség értelmezését megosztó elképzeléseket – az anyag minél teljesebb feltárásában, a jóakarát hermeneutikájában, a megértésben mutatkozott érdekeltnek, nem rejtve el, miféle álláspont felől szemlélődik és értékel. A magyar és világirodalmi szembesítések tisztábban láttatják Babits és Németh pozícióit, a történeti és irodalomszociológiai vizsgálatok pedig az írók és az őket körülvevő csoportok helyzetét segítenek pontosabban felmérni. A démonizáló tendenciák sok kárt okozhatnak, mint a kultikus megközelítés is. Márpedig mind Babitsnak, mind Némethnek mindkettőben volt része, s mindkét akció tévútra vitte aktánsát.

54 Az idézettekén kívül feltétlenül említenem kell Füzi László és Olasz Sándor könyveit és tanulmányait, amelyek több, általam is itt tárgyalt kérdésben igazítottak el.